

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3883-775X>

Nataliya Kukharensko – **corresponding author**, senior lecturer of the Department of “Youth policy and socio-cultural communications” of the state educational institution Republican institute of higher education, Minsk, Republic of Belarus

E-mail: [natalia.drozd@tut.by](mailto:natalia.drozd@tut.by)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5018-2103>

### Информация об авторах:

Сергей Рыбак – кандидат юридических наук, доцент, медиатор, заведующий кафедрой «Уголовного права и процесса» Учреждения образования БИП – Университет права и социально-информационных технологий, г. Минск, Республика Беларусь

E-mail: [siarheirybak2022@gmail.com](mailto:siarheirybak2022@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3883-775X>

Наталья Кухаренко – **основной автор**, старший преподаватель кафедры «Молодежной политики и социокультурных коммуникаций» государственного учреждения образования Республиканский институт высшей школы, г. Минск, Республика Беларусь

E-mail: [natalia.drozd@tut.by](mailto:natalia.drozd@tut.by)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5018-2103>

### Авторлар туралы ақпарат:

Сергей Рыбак – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, медиатор, БИП – құқық және әлеуметтік-ақпараттық технологиялар университеті, білім беру мекемесінің «Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының меңгерушісі, Минск қ., Беларусь Республикасы

E-mail: [siarheirybak2022@gmail.com](mailto:siarheirybak2022@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3883-775X>

Наталья Кухаренко – **негізгі автор**, Республикалық жоғары мектеп институты мемлекеттік білім беру мекемесінің «Жастар саясаты және әлеуметтік-мәдени коммуникациялар» кафедрасының аға оқытушысы, Минск қ., Беларусь Республикасы

E-mail: [natalia.drozd@tut.by](mailto:natalia.drozd@tut.by)

Orcid <https://orcid.org/0000-0001-5018-2103>

FTAMP 10.87.07

ӨОЖ 34:08

DOI 10.47649/vau.2022.v67.i4.14

А.У. Турдалиев\* 

Атырау инженерлік-гуманитарлық институты

Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы

\*e-mail: [adilbek\\_1963@mail.ru](mailto:adilbek_1963@mail.ru)

## АНТИКАЛЫҚ ГРЕЦИЯ ЖӘНЕ РИМ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ СОТ РИТОРИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ

### Аңдатпа.

Мақала антикалық Греция және Рим мемлекеттеріндегі сот риторикасының дамуы мәселелері қарастырылған. Ежелгі Антикалық заманда Греция және Рим мемлекеттерінде сот риторикасы сот процедурасының маңызды дербес және қажетті элементі ретінде қарастырылды. Сот процесі ашық және жарыспалы нысанында өтуі айтылады. Антикалық Греция және Рим мемлекеттеріндегі риториктерді және олардың сот саласындағы қызметі мен шешендік қырлары жан-жақты зерттелді. Антикалық Грецияда сот процестері арқылы сот риторикасы дамыған. Оны мақала жазу барысындағы Антикалық Грецияда соттың іс жүргізу бірнеше кезеңдерден тұратындығынан көреміз, яғни айыптау шағымын жариялау, тараптарды тындау,

куәлардан жауап алу, айыпталушының кінәлілігі немесе кінәлі еместігі туралы жасырын дауыс беру, жазалау шарасы бойынша жасырын дауыс беру; үкімді жариялау; айыпталушының соңғы сөзін тыңдау. Сондай-ақ сот ісін жүргізу кезіндегі сот жарыссөздерінің және куәларды, талапкер мен жауапкерді тыңдау арқылы риториканың келбетін көруге болады.

Римде кез келген азаматтың майын тамызып, сөзге шешен болуы белсенді саяси және әлеуметтік өмірінің маңызды рөл атқарды. Барлық істер халық жиналысында, сенатта, сотта пікірталастармен шешілді, онда әркім сөйлей алады. Ежелгі римдік көрнекті риторик М.Т. Цицерон бұл зерттеуде жан-жақты айтылды. Оның: адамды ең жоғары деңгейге көтере алатын екі өнер бар: «Бір өнер – қолбасшының өнері, екіншісі – жақсы шешеннің өнері» - деген асыл сөзін де айта кетуге болады. Римде шешендік өнердің дамуын атақты риториктері мен сөз қадірін білген адамды құдай ретінде қарағанынан білуге болады.

**Негізгі сөздері:** риторика, Ежелгі Грек, антикалық сот, Афина соты, Ежелгі Рим.

### **Кіріспе.**

Сөз өнері туралы ғылымды риторика деп атайды. Қазіргі кездегі риторика ғылымына деген қызығушылық сөз өнерінің бір мәселені шешудегі маңызды құрал ретінде пайдалануына байланысты туындап отыр.

Классикалық риторика бірнеше негізгі маңызды мәселелерді қамтамасыз етеді:

1. Талқыланатын мәселенің объектісін табу;
2. Материалдың зерттеу тақырыбына байланысты орналастырылуы;
3. Сөзді әдеби элементтермен көркейту.

Сот риторикалық өнер – оратор көзқарастарының дұрыстығын дәлелдеу, сөз шеберлігінің логикалық құрылымын қалыптастырудың маңыздылығын ашу және қазіргі заңгерлік қызметтегі шешендік өнердің және «заң тілінің» байланысын көрсету болып табылады. Өнердің бұл түрі заңгердің кәсіби қызметімен ғана байланысты емес, сонымен қатар оның тілдік, диалектикалық, философиялық дүниетанымын және көзқарасымен тікелей байланысты.

Тарих шешендік өнердің пайда болуы мен дамуының, өмірлік маңызды мәселелер бойынша еркін пікір алмасудың, прогрессивті идеялардың, сыни ойлардың қозғаушы күші – басқарудың демократиялық формалары, азаматтардың елдің саяси өміріне белсенді қатысуы маңызды шарт екенін көрсетеді. Шешендік өнерді «демократияның рухани ұрпағы» деп атағаны кездейсоқ емес.

Біздің дәуірімізге дейінгі V ғасырдың ортасында Ежелгі Грецияның ең ірі экономикалық, саяси және мәдени орталығына айналған Афинада саяси өмір басқаша дамыды. Мұнда құл иеленуші демократияның жүйесі құрылды. Үш негізгі институттың маңызы зор болды: халық жиналысы, бес жүздік кеңес және сот.

Ежелгі Греция шешендіктің отаны ретінде танылады, онда оның теориясы қалыптаса бастайды. Эпос, лирика, мүсін, музыка және сәулет өнерімен қатар риторика қажетті және күрделі шығармашылық деп танылды. Ол тіпті «өнер ханшайымы» болып саналды – оның мемлекеттік істерді шешуге әсері соншалықты күшті болды, ол адамдардың сезімдері мен саналарына тиімді әсер етті. Цицерон дәуіріндегі римдік риторикада риториканың классикалық тұжырымдамаларының жүйесі дамыды, олар кейіннен еуропалық риторикалық теориялардың негізін құрады.

Шешендік сөйлеу мәдениеті толық дамыған кезде, оның түрлері айқын түсінілген кезде, шешеннің міндеті үш есе екені белгілі болды: бір нәрсені түсіндіру, белгілі бір ойлауға, шешуге, тіпті одан да көп әрекетке шақыру және тыңдау арқылы рахат беру. Сонымен қатар, тыңдаулардан ләззат алу жаңа немесе батыл оймен және ізгілік пен әділеттілік, азаматтық парыз және патриотизм сияқты асыл сезімдермен шешеннің ерекше маңызды міндеті болып саналды.

Ежелгі Грециядағыдай, классикалық дәуірдегі Ежелгі Римдегі сотта сот процесі ашық және жариялау болды. Афина құқығына қарағанда Рим құқығындағы өкілдік институтты өзгеше болды. Осы елдің заң нормаларына сәйкес айыптаушы ретінде Римнің кез келген азаматы бола алады, бұл лауазымға кандидаттарды тағайындауға байланысты қорытынды шешімді претор шығарады. Айыптаушы сотқа дәлелдемелерді жинап ұсынуы және куәлардың келуін қамтамасыз етуі қажет.

### **Зерттеу материалдары мен әдістері.**

Мақаланы жазу барысында синтез және талдау, монографиялық зерттеу әдістері қолданған. Нақтырақ, ежелгі жазбаларды саралау және ғылыми көзқарастарды зерделеу арқылы қорытынды жасау. Мысалы, Антикалық дәуірдегі әділдік күшіне сену Афина сот өндірісінің тәжірибесінде өзінің көрінісін тапты. «Заң барлығына үстемдік етуі керек» деген ежелгі грек нормасы біз заманымызға дейінгі V-б.з. IV-ші ғасыр аралығында теориялық және тәжірибелік негіз тапты. Ежелгі Антикалық сот ілімінің тәжірибелі Демосфен мынадай көзқарасын білдірді: «Заңға бағыну бұл өте құнды қасиет, ал заңға бағынбау және оны менсінбеу – зұлымдық. Егер сіз заңның әділетті күшін және оның зұлым күшін бөліп қарастыратын болсаңыз, мынандай бір жағдайға жолығасыз: заңсыздық өзінің зұлым істерін жасайтын болса, ал заңдар ақылдылықтың, парасаттылықтың және адамгершіліктің қызметін атқарады [1]. Дұрыс заңдары бар мемлекеттер өздерін дұрыс басқара алады».

Ежелгі Афина азаматтарының өмірінде сот маңызды орынға ие болды. Себебі, ол мемлекетті басқарудың маңызды бір бөлшегіне айналды. Ешкімді сотсыз соттауға болмайды деген қағида қызмет етті. Афина сотының ежелгі нысаны болып Ареопаг кеңесі табылады. Кеңес алдын ала ойластырылған кісі өлтіруді және діни құқық бұзушылықтармен байланысты істерді қарады.

Ареопагтегі сот процесі көптеген ескі дәстүрлерді және сот орнатылымдарын (ережелерін) сақтап отырды: сот тындауы түнде өтті, бұл судьялардың ораторларды көрмеуі үшін жасалды, сот отырысы басында салтанатты түрде ант беретін болды.

Афина мемлекетінің төрелік соты – гелиэя қызметін атқарды (грек тілінен алғанда *Heliaia* – сот күн шыққаннан басталып, күн батқанда аяқталуы керек). Бұл орган б.з.д. 594 жылы Солон реформасынан кейін пайда болды. Ареопагта және гелиэяда сот процесін кез келген тең құқылы Афина азаматына қозғауына болады. Бұл органдарда адвокаттар болған жоқ және кінәлі тұлғалар өз мүдделерін сотта өздері қорғауы керек болды. Соттарда судьялар таңдау бойынша сайланып отырды. Сот өзінің соттық құрамымен ерекшеленді: судьялар саны 201-ден 501-ге дейін жетіп отырды, ал аса маңызды істер бойынша олардың саны 2001-ге дейін жетті [2].

Гелиэя соты 2 санаттағы істерді қарайтын болды:

1. мемлекеттік істер – оларға отанға қастандық жасау, қазына ақшасын иемдену, жалған ақпарат беру, жалған сөз айту. Мұндай істер мүдделі тұлғаның немесе Афинаның кез келген азаматының өтінішімен басталуы мүмкін. Егер мұндай істі қозғап, одан жеңіліп қалған болса, онда тұлға ірі көлемдегі айыппұл төлеу жазасына тартылады. Бірақ кейбір жағдайларда судьялардың 5/1 бөлігі оны қолдайтын болса, онда ол айыппұлдан босатылады.

2. қандай да бір жеке мүдделердің бұзылуынан пайда болған жеке істер.

Процесс айыптаудан басталады. Процесс басталмастан бұрын алдын ала тергеу өткізіледі: жауапкер мен талапкер өздерінің жазбаша дәлелдері мен дәлелдеулерін және қосымша материалдарды ұсынады. Процесті фесмофет («заң шығарушы») – Афина архонттарының бірі.

Сотта іс жүргізу бірнеше кезеңдерден тұрады:

1. Айыптау шағымын жариялау. Мысалы, Сократтың ісі бойынша айыптау шағымы былай құрылды: «Бұл айыптауды құрастырған және антпен дәлелдеген Питтос тегінен шыққан Мелеттің ұлы Мелет, Алопек тегінен шыққан Софроникстің ұлы Сократқа қарсы: Сократ құдайдың жоқтығын жариялағанына айыпты және ол жаңа құдай заттарын енгізді, ол жастарды теріс жолға түсірді. Оған өлім жазасын тағайындау керек».

2. Тараптарды тындау. Айыптаушы мен жауапкер өздерінің сөздерін 2 тастың қасында сөйледі: айыптаушы «кешірмеу тасында», ал жауапкер «реніш тасында» өз дәлелдері мен дәлелдемелерін ұсынды. Тараптар сот процесі барысында сөз алмасты: процес басында және айыптау шешімі шыққан жағдайда, екінші жағдайда жаза тағайындау барысында [3]. Сот процесі барысында тараптар тең құқылы болу керектігі қағидасы қызмет етті. Сөзге берілген уақытты олар тең дәрежеде пайдалануы керек болды және уақытты анықтау үшін клепсидр (су сағаты) қолданылды.

3. Куәлардан жауап алу. Куәлар өздерін мәліметтерін жариялаған кезде ортаға шығып, бұрын берген анықтамаларын жеке дәлелдеді.

4. Айыпталушының кінәлілігі немесе кінәлі еместігі туралы жасырын дауыс беру. Әрбір сот өзінің ішкі сенімі мен ар ожданына сүйене отырып дауыс береді, судьялар арасында алдын ала кеңесу көзделмеген. Дауыс беру барысында ақ және қара тастар ыдысқа салынуы керек. Ақ тас бұл кінәлі еместіктің белгісі болса, ал қара тас айыптауды қолдау белгісі болды. Егер дауыс беру тең түсетін болса, онда айыпталушыны ақтайтын болды.

5. Жазалау шарасы бойынша жасырын дауыс беру. Ол да айыпталушының кінәлілігі не кінәсіз екендігіне қатысты дауыс беру тәрізді әрбір соттың ішкі сеніміне сүйеніп, жасырын дауыс беру негізінде өтеді.

6. Үкімді жариялау. Сот өкілі дауыс беру қорытындысын жариялап отырды. Айыптау сөзі айыптаудың нақты тармақтарын сипаттап, анықталуы керек. Осы сөз қорытындысында нақты фактілерге негізделіп отырып, нақты жаза тағайындау белгіленеді. Қорғау сөзі айыптау сөзін нақты дәлелдерді келтіре отырып, теріске шығаруы керек, сондай-ақ судьялардың, тараптардың жүрегіне әсер ететіндей із қалдыруы керек [4].

7. Айыпталушының соңғы сөзі. Азамат логографқа жолықпай, өте қысқа сөз сөйлеп, соттың рұсқатымен істі шешуге бірнеше беделді ораторлардың көмегіне жүгінуге мүмкіндік беруін сұрайды. Мұндай сөз қысқаша алғы сөзден немесе істің нақты тармақтары бойынша анықтамадан тұрады.

Жазалау соттың ерекше үкімімен анықталады немесе алдын ала белгіленген заңдармен көрсетілген, яғни ерекше жағдайларда халық шешімімен, ал жеке істер бойынша тараптардың келісімімен. Әрбір айыпталушыда сот процесі барысында жазадан арылу құқығы болды. Бірақ, ол ерікті түрде қуғынға кетуі керек болды [5]. Афина мемлекеті сот органдарының жазалау жүйесі мынадай жазаларды көздейді: айыппұл; мүлікті тәркілеу; түрмеге жабу; қуғындау; азаматтық құқықтан толық немесе ішінара айыру; өлім жазасы.

Өте қарапайым сипаттағы сот тарабының сөзі заңмен талқылануы қажет. Ол, әдетте, 4 бөлімнен тұрады:

1. Кіріспе – істің мақсаты, тараптардың және өзгеде қатысушылардың іске деген қызығушылығын ояту;

2. Істің нақтылығын сипаттау;

3. Қолда бар мәліметтерді пайдалана отырып, қарсыласты жеңу;

4. Қорытынды.

Тараптардың дәлелдеу және дәлелдемелер жүйесіне заңдар, куәлік айғақтар, шарттар, анттар жатады.

Афинаның гелиэя сотындағы сөз сөйлеу сот процедурасының негізгі және қажетті бөлігі болып табылады. Әр тараптың сөзі өзінің қысқалығымен және нақтылығымен, тұжырымдылығымен ерекшеленуі керек. Сот процесі барысында тарап нақты іс бойынша өзінің дәлелдерін ұсынып, қаралып отырған іс бойынша сөз сөйлеуі қажет. Бірақ та соттағы әрбір сөз сөйлеуші нақты істі қараудан гөрі өзінің қарсыласын сипаттауға мүмкіндік беретін әдістерді тауып отырды. Афинаның үлгілі азаматы ретінде көрсеткен адам сотта бірқатар басымдылықтарға ие болды [6].

Афина сотының тағы бір ерекшелігі адвокатураға ұқсас институттың болуы. Сот процесінде тараптар логографтардың «сөз жазушылардың» көмегіне жүгініп отырды. Олармен дайындалған баяндамалар тапсырыс берушілермен оқылып, сотта жарияланап отырды. Логографтар болып заңмен таныс және риторикалық өнерді иеленген оратор азаматтар табылады. Бірақта соттағы талапкер мен жауапкер заңмен таныс емес азамат ретінде болуы керек [7].

Сонымен, ежелгі грек риторикасын оның теориялары мен тәжірибесінде бағалай отырып, бұл ежелгі өркениеттің, әсіресе, оның азаматтық өмірінің көрнекті құбылысы деп айтуға болады.

Ежелгі Римде сөз сөйлеу өнері, соның ішінде сот ораторлық өнер б.з.д. III-б.з. II ғасырында Ежелгі Грек дәстүріне сүйене отырып дамыды. Ежелгі Грециядағыдай Рим мемлекетінде ораторлық өнерге оқыту басты назарда болды. Риторика өнерінен бұл мемлекетте азамат 14 жастан бастап дәріс алатын болса, ол бұл өнермен 5-6 жаста танысады. Тарихқа белгілі болып отырғандай Ежелгі Римнің мемлекеттік тұлғасы Цицерон 30 жасқа дейін ораторлық өнерді сусындады.

Сот процесінде адвокаттардың қызметі маңызды орын алды, ал ораторлар қарсылас тараптардың сөз сөйлеушілері қызметін атқарды. Ораторлар айыптау және қорғау сөздерімен сотта шығады. Біздің заманымыздың II ғасырында Клавдий Сатурин сот талқылауының жеті пунктін жасақтады:

1. Қылмыстың себебі;
2. Қылмыскер мен жәбірленушінің тұлғасы;
3. Қылмыстың орны;
4. Қылмыстың уақыты;
5. Қылмыстың сапасы;
6. Қылмыстық іс әрекеттің саны;
7. Қылмыстың зардаптары.

Ежелгі Римнің барлық соттағы сөз сөйлер бірінғай жүйеге бағынады. Ол жүйе айыптау және қорғау сөзінен тұрады, оның өзі 5 бөлімнен: кіріспе, мазмұндау, дәлелдеу, жоққа шығару және қорытындылаудан тұрады [8].

Ежелгі Рим мемлекетінің азаматтары Катон, Тацит, Цецилий, Красс, Антоний, Цезарь, Гортензий, Квинтилиан, Цицерон ораторлық өнердің дамуына белсенді үлес қосты. Осы тұлғалардың сотта сөйлеген сөздері бүгінгі күнге дейін сақталмаған, бірақта белгілі тұлғалардың әдебиеттерінде мәліметтер берілген.

Марк Порция Катон – «Рим Димосфені» деп атады. Марк Порция Катон белгілі саяси қайраткер және юриспруденция мамандығы бойынша бірнеше еңбектерінің авторы және сот процесіне қатысып отырды. Ол өзі Рим қоғамының бірлігіне өзінің әрекеттерімен нұқсан келтірген азаматтарға қарсы сот процестерін қозғап отырды. Атап айтатын болсақ, б.з.д. 149 жылы Испания азаматы Сервия Сульпиция Гальбуға қарсы сот процесін бастады [9].

Марк Порция Катонның сотта сөз сөйлеу мәнерінің ерекшелігі стильдік тұрғысынан нақтылығымен және қысқалығымен көрінеді. Және ол сөздерін құрастырған уақытта заңдарды өте жақсы қолдана білді. «Ораторлардың ішіндегі ең үздік адвокат» деп Марк Лициния Крассты атады. Красс құқықты өте жақсы білген тұлға, ол анықтамалардың терең мағынасын аша отырып, өз тұжырымын шешендік өнермен байланыстыра отырып, істі өз пайдасына шеше білді.

Марк Антоний – Рим мемлекетінің белгілі және атақты әскер басшысы. Ол қызметін сот ораторы ретінде бастады. Сот ораторлық қызметте дәлелдемелерді өте жақсы жинақтап оны ұтымды пайдалана білді және өз аргументтерін сот процесіне қатысушы тараптарға өз пайдасына шешетіндей қылып пайдалана білді, әр уақытта ол істі жеңе алды. Марк Антоний сотта сөз сөйлегенде мимиканы кеңінен пайдалана білді.

Рим диктаторы Гай Юлий Цезарь жас кезінде Родос қаласында атақты сөз шеберлерінің дәрістерін тындап, сол кездегі қызметтік өсуде мынадай жолды тандады – аты шулы сот процестеріне белсене қатысып, оны жеңіу. Г.Корнелия Долабеллаға қарсы Гай Юлий Цезарь 77 жылы іс көтерді. Бірақта Г.Корнелия Долабелла тәжірибелі сот ораторының көмегін пайдаланып, істі өз пайдасына шешті. Осы процесте Цезарьдің айыптау сөзі асқан шеберлікпен көзге түсіп, халық оны көрнекті оратор деп таныды [10].

Гай Плиния Цецилия Секунданың өмірінде сот ораторлық және саяси қызмет бір-бірімен тығыз байланысты болды. Квинтилиан мектебінен дәріс алған кейін ол Рим мемлекетінің аумағында және одан тыс жерлерде өткен істерге қатысып отырды. Гай Плиния Цецилия Секунда заңдарды ұтымды қолдана білді.

Марк Фабий Квинтилиан 12 жылдық сот ораторлық қызметін кейінге қалдырып, «Риторические наставления» атты 12 томдық еңбегін жазды.

Цицеронның замандасы болып табылатын Квинт Гортензии Гарталдың сөзі өте мәнерлі және сыртқы эффектілері көп болды. Ол сот сөз өнерінің теориясын байытқан екі әдісті ұсынды:

1. Бірінші әдісте оратордың не айтатындағы ойластырылған;
2. Екінші әдіс қорытындылау.

Ежелгі Рим мемлекетінің тарихында Марк Туллий Цицеронның алатын орны ерекше, себебі ол аты шыққан сот ораторы, саяси қызметкер лауазымын атқара отырып мемлекеттің басты тұлғаларының бірі болды. Біздің заманымызға дейінгі 44 жылы Цезарьдің өлімінен кейін, Римнің саяси өміріне Цицерон белсене араласа бастады. Цицерон диктатураның жақтаушыларын қолдап отырды, сол арқылы республика үшін күресті.

### **Нәтижелер және оларды талқылау.**

Грек риториктері ауызша сөйлеу ережелері мен формаларын, логика заңдарын, әсіресе, пайымдаулар мен дәлелдемелерді шебер меңгерген.

Шешендік, ерекше шеберліктің демократияның рухани туындысы софистердің, дәлірек айтсақ, аға софистердің (б.з.д. V ғ.) күш-жігерімен қолжеткізілді, олар ауызша шайқастарда сыншылдық пен тапқырлықпен ерекшеленді, дау өнерін, дәлелдеу шеберлігін дамытып, рационалистік ойлау мәдениетін айтарлықтай көтерді. Олардың басты мақсаты білім мәселелері болды: олардың дұрыс түсіндірілуі мен шешімі және философияны риторикамен жақындастыруға тырысты. Сөз өнері олар адамдарға әсер ету ғылымы деп санады.

Софистердің ішіндегі ең көрнектісі, құл иеленуші демократия идеологы және саяси қайраткер Протагор Абдерадан, риторика теориясын белсенді түрде дамытты. Ол дау-дамайдағы сұхбаттасушылар қарама-қарсы көзқарастарды қорғайтын презентацияның

диалогтық түрін алғашқылардың бірі болып қолданды. Протагор сөз тіркестерін сұрақтарға, жауаптарға, бұйрықтарға, өтініштерге жіктеді.

Шешендік өнер мәселелерімен софистиканың тағы бір өкілі де айналысқан, кейбір мәліметтер бойынша Демосфеннің шәкірті, Сицилиядағы Леонтиядан келген Горгий (б.з.д. 483-375 жж.), көрнекті шешен. Ол догматикаға қарсы болды, сөздің күші мен шешендік өнердегі тілдің рөлін атап өтті. Ол жазған риторика оқулығы сақталмаған. Бірақ Горгийдің келесі сөздері ұрпақтар үшін сақталған: бұл сөз өте кішкентай және мүлдем көрінбейтін денеге ие, керемет істер жасайтын ұлы Лорд. Өйткені ол қорқуды да, қайғы-қасіретті де жоя алады, қуаныш пен жанашырлықты оята алады... сөзге тән сендіру күші және жан қалағандай қалыптасады [11].

Римде Цезарьдың республиканы жою және диктатура құру әрекеттерінен туындаған азаматтық соғыс болды. Бұл жағдайда қоғамдық пікір үшін күрес күшейе түсті, бұл риториканың көтерілуін түсіндіреді, оның күші сол уақытқа дейін сендіру құралы ретінде айқын түсінілді.

Рим Демосфеннен кейін, трибуна Маркус Туллийс Цицерон бастаған керемет спикерлердің үлкен тобын ұсынды. Оны ежелгі Римнің ең жақсы спикері деп атайды. Марк Туллийс Цицерон Демосфенді жоғары құрметтеді, оны Грецияның ең жақсы риторигі деп санады және замандас спикерлерді Демосфеннен көпшілік алдында сөйлеу өнерін үйренуге шақырды. Цицеронның өзі оның жолын ұстанды, тіпті оның әйгілі филиппиктеріне еліктеді. Бірақ сонымен бірге ол шешендік өнерді, әсіресе сот сөйлеу шеберлігін дербес дамытты.

Көпшілікке әсер ету және оларды басқару үшін шешендіктің орасан зор мүмкіндіктерін атап өтіп, Цицерон оны мемлекеттің негізгі құралдарының бірі деп санады. Сондықтан ол кез келген мемлекет және қоғам қайраткері Қоғамдық сөз өнеріне ие болуы керек екеніне сенімді болды.

Оның риторикалық теориясының негізгі ережелерінің бірі – идеалды шешен туралы. Ол жоғары адамгершілікке ие және әдебиетті оқумен, тарихты зерттеумен, заңға, эстетика мен этикаға қызығушылықпен білімін үнемі байытатын ойшыл-философты осылай санады. Идеал спикер, психолог бола отырып, адамдардың мінезін біледі, олардың көңіл-күйін болжайды және қажетті сәттерде оларда қажетті қуаныш немесе сүйіспеншілік сезімдерін оятады. Бірақ, Цицерон атап өткендей, шешендіктің басты күші – оның мазмұны, жарқын және түсінікті формада.

### **Қорытынды.**

Ежелгі Греция мен Рим мемлекеттерінде сот шешендік өнерін қорытындылай отырып түйгеніміз, қазіргі заманғы заңгерлерге қажетті сол кезеңдердегі шешендік шеберліктің белгілері – қарапайымдылық және мағлұматты баяндаудың ойға қонымдылығы, сөздерді құраудағы қысқалылық және симметриялылығы, әдемі де таңдаулы шешендік тәсілдер – шешендік тілдік образды қалыптастыру үлгісі бола алады. Ежелгі Грек кезеңінде сот сөзі жанрының негізі, стиль эталоны, сөз композициясы қаланған.

Ежелгі әлемнің риторикасы туралы қысқаша әңгімені қорытындылай келе, ежелгі риториктер шешендіктің негіздерін құрғанын атап өткен жөн, олар кейінгі дәуірлерде өзгеріссіз дерлік мұраға қалады.

Сондықтан, сот риторикалық өнері заңгер қызметіндегі маңызын жоймайды, керісінше оның кәсіби қызметін ажарландырып, кескін келбет келтіріп, заңгер маманның кәсіби қызметін әрі қарай бейнелей түседі.

Ежелгі грек риторикасын оның тәжірибесі мен теорияларында бағалай отырып, бұл ежелгі өркениеттің, әсіресе, оның азаматтық өмірінің көрнекті құбылысы деп айтуға болады.

Басқа өнермен бірге дамыған ежелгі грек шешендігі Элладаның рухани мәдениетінің орасан зор жетістігі ғана емес, сонымен бірге оның қоғамдық-саяси жетілуінің басты көрсеткіші болды.

Мәдениет, әсіресе философия, құқықтық көзқарастар мен эстетика саласындағы жетістіктермен бірге ежелгі грек риторикасы басқа елдерге еніп кетті; эллиндік мәдениеттің қалыптасуымен қатар, шешендік өнер өсіп, тәжірибемен, эллиндік әлемді құрайтын басқа елдердің шешендік және тілдік ерекшеліктерімен байыды.

Ежелгі Римдегі шешендік грек мұрасының әсерінен дамыды, бірақ сонымен бірге римдік спикерлер шешендік өнерді дербес дамытып, «жанның билеушісі» болды, шешендіктің теориялық мәселелерімен айналысты [12].

Цицерон дәуіріндегі римдік риторикада риториканың классикалық негізін құрады.

Қорытындылай келе, ежелгі дүниедегі ежелгі және ораторлық риторикалық өнердің негізінен салып кеткен тұлғалардың қызметі мен тарихи туындылары күні бүгінге дейін маңызды болып отыр.

### ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Адамбаев Б. Казахское народное ораторское искусство. — Алматы. — 2019. — 15 с.
- 2 Алексеев Н.С., Макарова З.В. Ораторское искусство в суде. — Ленинград. — 2018. — 13 с.
- 3 Матвиенко Е.А. Судебная речь. — Минск. — 2019. — 34 с.
- 4 Сергеич П. Искусство речи на суде. — Москва: Издательство Юрайт. — 2020. — 95 с.
- 5 Гиздатов Г.Г. Очерки по истории судебной речи. Учебное пособие. — Алматы: Жеті жарғы. — 2018. — 21 с.
- 6 Кохтев Н.Н. Основы ораторской речи. — Издательство: Флинта. — 2019. — 21 с.
- 7 Бернем У. Суд присяжных заседателей. — М. — 2019. — 19 с.
- 8 Гиздатов Г.Г. Юридическая риторика. Учебное пособие. — Алматы: Жеті жарғы. — 2018. — 38 с.
- 9 Леммерман Х. Тренировка речи с упражнениями. — 2020. — 71 с.
- 10 Гольдинер В.Д. Защитительная речь. — Москва: Юридическая литература. — 2020. — 18 с.
- 11 Михайловская Н.Г. Искусство судебного оратора. — Москва. — 2021. — 9 с.
- 12 Сопер П. Основы искусства речи. — Издательство: Феникс. — 2018. — 26 с.

### РАЗВИТИЕ СУДЕБНОЙ РИТОРИКИ В ГОСУДАРСТВАХ АНТИЧНОЙ ГРЕЦИИ И РИМА

#### Аннотация.

В статье освещены вопросы развития судебной риторики в государствах античной Греции и Рима. В древности в государствах Греции и Рима судебная риторика рассматривалась как важный самостоятельный и необходимый элемент судебной процедуры. Отмечается, что суд проходил в открытой и соревновательной форме. Всесторонне исследованы риторики в государствах античной Греции и Рима, их деятельность в судебной сфере и аспекты ораторского искусства. Судебная риторика была развита в Древней Греции через судебные процессы. В процессе написания статьи видим, что в Античной Греции судебное разбирательство состояло из нескольких этапов, то есть оглашение обвинительной жалобы; слушание сторон; допрос свидетелей; тайное голосование о виновности или невиновности обвиняемого, тайное голосование по мере наказания; оглашение приговора; слушание последнего слова обвиняемого. Также описан облик судебных прений во время судебного разбирательства и риторики, слушая свидетелей, истца и ответчика.

В Риме любой гражданин должен был быть красноречивым, что сыграло важную роль в его активной политической и социальной жизни. Все дела решались дебатами в Народном собрании, Сенате, суде, где каждый мог выступить. Выдающийся древнеримский риторик М.Т. Цицерон в своих трудах подробно изложил этот процесс через крылатые слова: «Есть два искусства, которые могут поднять человека на высший уровень: одно искусство – искусство полководца, другое – искусство хорошего оратора». Развитие ораторского искусства в Риме

можно проследить по тому, как известные риторика и знавшие достоинство слова рассматривали человека как бога.

**Ключевые слова:** риторика, Древняя Греция, Античный суд, Афинский суд, Древний Рим.

## THE DEVELOPMENT OF JUDICIAL RHETORIC IN THE STATES OF ANCIENT GREECE AND ROME

### Abstract.

The article highlights the development of judicial rhetoric in the states of ancient Greece and Rome. In ancient times, in the states of Greece and Rome, judicial rhetoric was considered as an important independent and necessary element of the judicial procedure. It is noted that the trial was held in an open and competitive form. The rhetoric in the states of ancient Greece and Rome, their activities in the judicial sphere and aspects of oratory have been comprehensively studied. Judicial rhetoric was developed in ancient Greece through lawsuits. In the process of writing the article, we see that in ancient Greece the trial consisted of several stages, that is, the announcement of the accusatory complaint; hearing of the parties; interrogation of witnesses; secret ballot on the guilt or innocence of the accused, secret ballot in the measure of punishment; announcement of the verdict; hearing the last word of the accused. Also described is the appearance of judicial debate during the trial and rhetoric, listening to witnesses, the plaintiff and the defendant.

In Rome, any citizen had to be eloquent, which played an important role in his active political and social life. All cases were decided by debates in the People's Assembly, the Senate, the court, where everyone could speak. The outstanding ancient Roman rhetorician M. T. Cicero in his writings outlined this process in detail through catchwords: "There are two arts that can raise a person to the highest level: one art is the art of a commander the other is the art of a good orator." The development of oratory in Rome can be traced by the way in which famous rhetoricians and those who knew the dignity of the word considered man as a god.

**Key words:** rhetoric, Ancient Greece, Ancient court, Athenian court, Ancient Rome.

## REFERENCES

- 1 Adambaev B. Kazakhskoe narodnoe oratorskoe iskusstvo. [*Kazakh folk oratory*]. Almaty. 2019. 15 p. [in Russian]
- 2 Alekseev N.S., Makarova Z.V. Oratorskoe iskusstvo v sude. [*Oratory in court*]. Leningrad. 2018. 13 p. [in Russian]
- 3 Matvienko E.A. Sudebnaya rech'. [*Court speech*]. Minsk. 2019. 34 p. [in Russian]
- 4 Sergeich P. Iskusstvo rechi na sude. [*The art of speech in court*]. Moskva: Izdatel'stvo Yurait. 2020. 95 p. [in Russian]
- 5 Gizdatov G.G. Ocherki po istorii sudebnoi rechi. [*Essays on the history of judicial speech*]. Uchebnoe posobie. Almaty: Zheti zhargy. 2018. 21 p. [in Russian]
- 6 Kokhtev N.N. Osnovy oratorskoi rechi. [*Fundamentals of oratory*]. Izdatel'stvo: Flinta. 2019. 21 p. [in Russian]
- 7 Bernem U. Sud prisyazhnykh zasedatelei. [*Trial by jury*]. M. 2019. 19 p. [in Russian]
- 8 Gizdatov G.G. Yuridicheskaya ritorika. [*Legal rhetoric*]. Uchebnoe posobie. Almaty: Zheti zhargy. 2018. 38 p. [in Russian]
- 9 Lemmerman H. Trenirovka rechi s uprazhneniyami. [*Speech training with exercises*]. 2020. 71 p. [in Russian]
- 10 Gol'diner V.D. Zashhititel'naya rech'. [*Protective speech*]. Moskva: Yuridicheskaya literatura. 2020. 18 p. [in Russian]
- 11 Mihailovskaya N.G. Iskusstvo sudebnogo oratora. [*The art of the court speaker*]. Moskva. 2021. 9 p. [in Russian]
- 12 Soper P. Osnovy iskusstva rechi. [*Fundamentals of the Art of Speech*]. Izdatel'stvo: Feniks. 2018. 26 p. [in Russian]

### Information about authors:

Adilbek Turdaliev – **corresponding author**, candidate of technical sciences, associate professor, teacher of "Law" at the Atyrau engineering and humanitarian institute, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: [adilbek\\_1963@mail.ru](mailto:adilbek_1963@mail.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-991X>

### Информация об авторах:

Адилбек Турдалиев – **основной автор**, кандидат исторический наук, ассоциированный профессор, преподаватель области «Права», Атырауского инженерно-гуманитарного института, г. Атырау, Республики Казахстан

E-mail: [adilbek\\_1963@mail.ru](mailto:adilbek_1963@mail.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-991X>

### Авторлар туралы ақпарат:

Адилбек Турдалиев – **негізгі автор**, тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Атырау инженерлік-гуманитарлық институтының «Құқық» саласының оқытушысы, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: [adilbek\\_1963@mail.ru](mailto:adilbek_1963@mail.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-991X>

GTAMP 10.27.45  
ӨОЖ 347.965.43

DOI 10.47649/vau.2022.v67.i4.15

У.Х. Идресова<sup>1</sup>, Д.У. Айтмуханова<sup>1</sup>, А.Т. Муханова<sup>1\*</sup>

<sup>1</sup>Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті  
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы

\*e-mail: [a.muhanova@asu.edu.kz](mailto:a.muhanova@asu.edu.kz)

## АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ҚОРҒАУШЫЛАР БОЙЫНША ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

### Аңдатпа.

Мақалада Қазақстан Республикасында құқық үстемдігін қамтамасыз ету және адам құқықтарын қорғау жүйесін іске асыру процесінде адвокаттар мен заң консультанттары қызметтерінің, бір-бірінен құқықтары мен міндеттерінің ерекшелі рөлі жазылған. Сонымен қатар, адвокаттар мен заң кеңесшілерінің шетелде (Жапония мемлекетінде) құқықтық мәртебесі мен құқықтық міндеттері. Жапония еліндегі ата заң Конституцияға енгізілген жаңа реформадағы өзгерістермен түзетулер, Жапонияда екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Конституцияның шағын тарихи мәлімдеме мен құқықтық жүйенің қалыптасу кезеңдерін, ұқсастықтарын, құқық салаларының даму тарихын, адвокатура қызметінің құзыреттерін жетілдіру және адвокаттар туралы заң мен білікті қызметкері болу үшін біліктілік емтиханынан өту ережелерінен, тағылымдамадан, адвокат қызметтің мерзімді аттестаттаудан өту ережесінің негізгі талаптарын қарастыру сипатталады. Екі ел арасындағы адвокаттық қызметтің қазіргі таңдағы жағдайлары, дәстүрлі мәселелері, тарихи кезеңдері, сондай-ақ Жапонияда заңгерлерді даярлау жүйесіне өзгерістер енгізілген құқықтық реформаның жаңартылуы туралы көрсетілген. Мақала Жапония елінде кәсіби құқықтық көмек көрсететін мамандарының жылдары қарқынды дамып келе жатқан халықаралық қатынаста шетелдік адвокаттардың рөлі мен адвокаттар саны туралы көрсетіледі. Қоғамдық қатынастардың соның ішінде азаматтық қатынастардың туындау негіздері ретінде, азаматтық процесте өкіл бола алатын тұлғаның рөлі және Жапония елінің «өкіл» терминінің құқықтық ерекшеліктерінің рөлі, өзге де сот актілерінен туындайтын қамқоршылық пен қорғаншылық қатынастар және адвокаттық қызмет көрсетулер сондай-ақ тегін көрсетілетін қызмет түрлері мен сот процесіндегі медиатордың екі ел үшін алатын орны туралы баяндалған.

**Негізгі сөздер:** Конституция, заң көмекшісі, адвокатура, адвокаттық қызмет, тағылымдама, өкіл.

### Кіріспе.

Әлемде әртүрлі құқықтық жүйелердің ортақ белгілері бар, бірақ олар өте аз және бір-біріне ұқсамайды. Шынында да, әр жүйе ұлттың қажеттіліктерін, мәдениеті мен дәстүрлерін бейнелейтіндіктен, әлемдік құқықтық жүйелер адамдардың өздері сияқты өзгермелі. Ата заң –